

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De nijverheid van de Republiek ter discussie

Noordegraaf, Leo

Citation

Noordegraaf, L. (1992). De nijverheid van de Republiek ter discussie. *Leidschrift : Het Hollandse Wonder*, 9(September), 73-78. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72874>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72874>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De nijverheid van de Republiek ter discussie

Leo Noordegraaf

De karakterisering van de geschiedschrijving door P. Geyl als 'een discussie zonder eind' vindt veel bijval onder Nederlandse historici. De statische interpretatie van deze uitspraak heeft er wellicht mede toe geleid dat er desondanks onder Nederlandse historici opvallend weinig gediscussieerd wordt. (J. Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900* (Gouda 1984), stelling 6).

In zijn in 1989 verschenen *Dutch primacy in world trade* ontwikkelt Jonathan I. Israel een interessante visie op de nijverheid in de Republiek gedurende grofweg de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw.¹ In dit boek wordt sterk de nadruk gelegd op de bijdrage die genoemde sector door zijn efficiëntie, technische specialisatie en innovatie aan de wereldhandelshegemonie van de Verenigde Nederlanden heeft geleverd. Hoewel Israel de gehele nijverheid op het oog lijkt te hebben, gaat het hem toch vooral om die bedrijfstakken, die voor grondstoffen en/of afzet afhankelijk waren van de handel in hoogwaardige producten, de zogeheten 'rich trades'. Het zijn deze branches geweest, die de betekenis van de nijverheid voor de economie hier te lande hebben bepaald. In aansluiting hierbij wordt het belang van bedrijfstakken die in een nauwe relatie tot het massagoederenverkeer staan, de 'bulk trades', afgezwakt. Dit is een begrijpelijke en consistente voorstelling van zaken, want er is Israel veel aan gelegen ons ervan te overtuigen dat tot nu toe de betekenis van de 'rich trades' is onderschat en die van de 'bulk trades' overschat. Accentuering van het gewicht van de nijverheid die op het massagoederenvervoer was aangewezen, zou immers aan de waarde van de revisie van de bestaande historiografie afbreuk doen.

Met dit in het achterhoofd mag aan het volgende citaat dan ook een pregnante betekenis worden toegekend:

But a large part of the bulk-carrying trade consisted of shipping grain, wine, fish, dairy products, and unprocessed timber and salt, activity which neither needed, nor benefited, home industry.²

Naar aanleiding hiervan heb ik mij enige tijd geleden afgevraagd of die relativering van het gewicht van de met 'bulk trades' verbonden nijverheid niet te ver gaat.³ In elk geval waren er mijns inziens in de dominerende economische geschiedschrijving tal van aanwijzingen te vinden die het belang van het massagoederenvervoer en de inlandse nijverheid beklemtonen.

Israël heeft daar nu tegen ingebracht dat de nijverheid die in relatie tot bulkvervoer stond, grotendeels op de binnenlandse consumptie en de inlandse markt was gericht; grootheden die hij naar eigen zeggen 'expressly' buiten beschouwing heeft gelaten.⁴ Zijn boek, zo merkte hij op, bespreekt de Nederlandse nijverheden 'insofar as they bear directly on Dutch performance in overseas markets'.⁵ Dat wil zijns inziens zeggen de exportnijverheid. Deze sector werkte hoofdzakelijk met grondstoffen die deel uitmaakten van de 'rich trades'. Doordat ik niet in de gaten zou hebben gehad dat het hem vooral om die exportnijverheid te doen was en niet zou hebben opgemerkt dat de binnenlandse markt zijn onderwerp niet was, zou ik er in mijn kritiek op het terzijde laten van massagoederen voor de nijverheid, en in het bijzonder voor de op de inlandse markt gerichte nijverheid, geheel naast zitten. Kortom, een dergelijke kritiek zou niet ter zake zijn.

Dat nu is een buitengewoon merkwaardige lezing van mijn bedenkingen. Zoals hierboven is vermeld, begon ik mijn kanttekeningen namelijk met de constatering dat het Israël toch vooral gaat om die bedrijfstakken, die voor grondstoffen en/of afzet afhankelijk waren van hoogwaardige producten, en dat hij de betekenis van nijverheid die in een nauwe relatie tot 'bulk trades' stond, wil relativiseren. Door dan de nijverheid die voor de binnenlandse markt werkte, buiten beschouwing te laten en aan de exportbranches die aan die 'bulk trades' moeten worden gerelateerd, slechts geringe betekenis toe te kennen, lukt hem dat uiteraard eerder en gemakkelijker dan wanneer hij de inlandse consumptie wel in de vergelijking tussen 'rich' en 'bulk trades' had betrokken; dit alles met gevolg dat het grotere belang van de handel in hoogwaardige producten in verhouding tot het massagoederenvervoer ook vanuit het gezichtspunt van de nijverheid wordt onderstreept.

Mijn vraag echter was of het gewicht van de niet-luxehandel niet hoger moet worden aangeslagen, als we de afzet van producten die verbonden waren met 'bulk trades' op de binnenlandse (en buitenlandse) markt wél verdisconteren. Anders gezegd, mijns inziens had Israël om een overtuigend bewijs voor zijn stelling betreffende de grotere betekenis van de 'rich trades' te leveren wel degelijk de relatie van het massagoederenverkeer met de niet op export georiënteerde nijverheid moeten analyseren. Door deze nijverheid buiten te sluiten is de vergelijking tussen 'rich' en 'bulk trades' a priori ongelijkwaardig geworden. Bij voorbaat wordt hierdoor het belang van het massagoederenverkeer ingeperkt. In het 'spel' tussen handel in hoogwaardige en massagoederen zijn de regels door Jonathan Israël zo vastgesteld dat de 'bulk'-sector altijd, als het ware per definitie, in het nadeel is.

Overigens wordt dit spel nog in een ander opzicht oneerlijk gespeeld. Als namelijk in het bepalen van het gewicht van de handel in hoogwaardige producten alleen de exportnijverheid wordt (mee)gewogen, dan zou voor de goede orde de afzet op de binnenlandse markt van in de Republiek vervaardigde goederen die met grondstoffen

uit de 'rich trades' werden gefabriceerd, afgetrokken moeten worden van het totaal van de 'rich trades'. Daar lezen we bij Israel uiteraard niets over, omdat de binnenlandse afzet naar zijn eigen zeggen geen onderwerp van bespreking is in zijn boek; een afzet die mijns inziens ook in dit opzicht bij het maken van een eerlijke en evenwichtige vergelijking tussen 'rich' en 'bulk' had moeten worden meegenomen.

De vraag of het belang van de eerstgenoemde handelsstroom en de daarmee verbonden luxe-nijverheid niet óók (of wellicht niet juist) uit de aard en omvang van de inlandse vraag moet worden verklaard - niet zo'n dwaze veronderstelling gezien de relatief grote en breed gespreide koopkracht hier te lande - komt evenmin aan de orde; een beperking die de auteur zichzelf op heeft gelegd en die vanuit zijn gezichtspunt en doelstelling al weer even logisch is. Die grote en gespreide koopkrachtige vraag zou best wel eens voor een aanzienlijk gedeelte kunnen berusten op de import van verhoudingsgewijs goedkopere massagoederen (zoals granen) en soortgelijke grondstoffen voor de nijverheid. Als dat het geval is geweest, wordt het belang van de 'rich trades', zoals Israel dat omschrijft, uiteraard opnieuw gerelativeerd en wordt zijn hoofdstelling betreffende het grotere gewicht van de handel in hoogwaardige producten opnieuw ondergraven.

Trouwens ook in breder, dat wil zeggen niet slechts tot de nijverheid beperkt verband, leidt het feit dat Israel zijn analyse tot de exporthandel beperkt tot een dubieuze vertekening waar het gaat om de verhouding 'rich' en 'bulk trades'. Door in zijn analyse van de Nederlandse verrichtingen op overzeese markten alleen aandacht te schenken aan de export van eerst geïmporteerde en vervolgens al dan niet bewerkte goederen, beperkt Israel onnodig het zicht op de reikwijdte van de Nederlandse wereldhandelshegemonie, casu quo op de omvang van de stapelmarkt. Ook dit gezichtspunt leidt immers a priori tot een scheve vergelijking van het gewicht van 'rich' en 'bulk trades' en wel omdat, naar we toch mogen aannemen, handel in bulkgoederen meer op de binnenlandse markt was gericht dan de handel in hoogwaardige goederen, die al dan niet na veredeling weer werden geëxporteerd, casu quo verhoudingsgewijs meer in het internationale verkeersnet waren opgenomen. Mij is waar het gaat om 'Dutch primacy in world trade' niet duidelijk geworden waarom handelsgoederen die 'slechts' worden geïmporteed, niet moeten worden meegeteld bij het analyseren van die hegemonie of bij het vaststellen van de betekenis van de stapelmarkt.

Wie een algemene geschiedenis van de Nederlandse suprematie in de wereld in al haar aspecten wil schrijven, zoals Israel volgens zijn voorwoord impliciet beoogt, kan mijns inziens moeilijk de overzeese aanvoer van op de inlandse markt afgezette producten buiten beschouwing laten.

De enige reden die ik kan bedenken voor het feit dat Israel dit toch doet, is dat, als dit wel zou zijn gebeurd (gegeven het te verwachten overwicht van massagoederen in

de goederenstroom die alleen voor de binnenlandse markt was bedoeld), aan de betekenis van 'rich trades' afbreuk zou worden gedaan; een gegeven dat de these van Israel opnieuw relateert.

Een volgend discussiepunt betreft de vraag wat tot 'rich' en wat tot 'bulk trades' en de respectievelijk daarmee verbonden nijverheid moet worden gerekend. Op straffe van het feit dat mijn kennis van de Engelse taal tekortschiet om de betekenis van deze termen te begrijpen wil ik ook hier enkele vragen stellen.

Het is begrijpelijk, zo niet menselijk, dat Israel graag zo veel mogelijk produkten zal willen kwalificeren als 'rich'. 'Rich' wil ik vertalen als 'hoogwaardig' en, zoals in Israels boek gebeurt verbinden met 'waardevol', 'niet goedkoop', 'kostbaar' en 'kleine(re) hoeveelheden'; onder 'bulk' kan dan worden verstaan 'niet hoogwaardig', 'goedkoop' en 'ruim voorradig'. Voorts is er de neiging hoogwaardig en exportgericht aan elkaar te koppelen.

Of dit voldoende is om eenduidige criteria voor de betekenis van 'rich' en 'bulk' vast te stellen, durf ik niet te zeggen, maar gaat het bijvoorbeeld niet wat ver om de hele textiel onder 'rich' te rangschikken? Zeker, en Israel spreekt dan ook, inconsistenties niet schuwend, in bepaalde gevallen van 'middenkwaliteit' of, zoals in het geval van saaien, de ene keer van hoogwaardige en de andere keer van goedkope stof, of van niet zo waardevolle nieuwe draperie (dat wil zeggen textiel waartoe saai behoort). Of de wol voor de nieuwe draperie in het laatste geval dan automatisch tot de 'bulk trades' behoort, weet ik niet. Datzelfde geldt voor tabak. Enerzijds wordt dit nijverheidsprodukt gekoppeld aan 'rich trade', anderzijds wordt opgemerkt dat het gaat om een produkt dat bestaat uit goedkope tabak van eigen bodem die gemengd wordt met meer uitgelezen soorten van elders. Voorts wordt gesproken van blad van eigen bodem met een lage prijs dat gemengd wordt met kleine hoeveelheden kwaliteitstabak uit de Nieuwe Wereld, een mengsel dat - nota bene - een produkt opleverde dat niet alleen goedkoop, maar ook in ruime mate voorradig was, aldus Israel. Kortom, 'rich trade' of 'bulk trade'?

Voorts komt een aantal nijverheidsprodukten ter sprake waarvan ik niet weet in welke van de twee handelstromen deze nu thuishoren. Inlands linnen, zeildoek, Delfts aardewerk en Goudse pijpen worden geëxporteerd, maar dat impliceert natuurlijk niet dat deze goederen tot de stroom van de 'rich trades' moeten worden gerekend. Immers, het feit dat een produkt wordt geëxporteerd, maakt het ook volgens Israel zelf, die hoogwaardig toch koppelt aan exportgericht, niet direkt tot deel van de 'rich trades', zoals uit de jeneverhandel blijkt. Waarom wordt de betekenis van produkten vervaardigd van inlandse grondstoffen aan de ene kant breed uitgemeten, maar wordt aan de andere kant niet duidelijk gemaakt in welke goederenstroom ze thuishoren? Wel, mogelijk omdat deze grondstoffen niet eerst geïmporteerd en later als eindprodukt weer geëxporteerd zijn, zodat ze dus eigenlijk niet tot de Nederlandse verrichtingen op

overzeese markten kunnen worden gerekend. De vermelding van goederen van al dan niet inlandse herkomst, zoals vlas, hennep, tabak en klei, zonder nadere rubricering onder 'rich' of 'bulk' vloeit mijns inziens dan ook in wezen voort uit de neiging van Israel de reikwijdte van 'rich trades' en daaronder te rubriceren nijverheidsprodukten zo groot mogelijk te maken en te houden.

Dient trouwens, ter afsluiting van deze terminologische kwestie, niet ook in rekening te worden gebracht dat wat in de ene periode 'rich' moet worden genoemd, in een ander tijdvak als 'bulk', of in elk geval als niet-hoogwaardig moet worden gekwalificeerd? Als voorbeeld noem ik walvistraan, suiker en koffie.

Ten slotte wordt door Jonathan Israel de handel in massagoederen en de verwerking daarvan in de binnenlandse nijverheid van de Republiek tekortgedaan door het belang van deze produktie voor de 'rich trades' te veel in de marge te laten. Ik denk hier in het bijzonder aan de betekenis van onze scheepsbouw en de talrijke toeleveringsbedrijven daarvan. Met opzet spreek ik van 'tekortgedaan', omdat Israel wel beseft dat de handel in hoogwaardige goederen zonder schepen, casu quo scheepsbouw, een moeizame zaak zou zijn geweest. Hij moet deze bedrijfstak, hoe afhankelijk van massagoederen hij ook is, mee laten tellen, maar van harte gaat het niet. Immers, bij accentuering van het belang van de scheepsbouw zouden we opnieuw op de gedachte kunnen komen dat het bulkvervoer van grotere betekenis is geweest dan Israel lief is. Vandaar dat hij het als volgt formuleert: 'But the originality the Dutch displayed in bulk carriage, their specialized shipbuilding, and methods of shipowning was not the source of their dominance in the rich trades'.⁶

Dat zal ook niemand willen beweren, denk ik. Die originaliteit was geen voldoende voorwaarde voor de Hollandse dominantie. Maar het was wel een noodzakelijke voorwaarde. Zonder scheepsbouw (nog afgezien van die originaliteit) en de import van al de daarvoor benodigde grondstoffen en halffabrikaten zou de handel in hoogwaardige produkten gewoon ondenkbaar zijn geweest; een stelling die natuurlijk ook kan worden omgedraaid.

Met die kip-of-ei-kwestie ben ik dan aangeland waar we moeten uitkomen. Met het voortdurend tegenover elkaar stellen van 'rich' en 'bulk trades' komen we naar mijn mening niet veel verder. Het gaat veeleer om inzicht in de samenhang en integratie. Handelsstromen, evenals de daarmee verbonden bedrijfstakken, kunnen wel worden onderscheiden, maar niet gescheiden, waar het er om gaat de aard van de wereldheerschappij van de Republiek te doorgronden en de reikwijdte daarvan te bepalen.

Tot zover mijn kritische kanttekeningen bij enkele van Israels opmerkingen met betrekking tot de nijverheid in de Republiek. Hoewel mij verzocht was toch vooral de polemiek niet uit de weg te gaan, wil ik (op straffe van voortaan als een echte Hollandse kruidenier te boek te staan) ten slotte ook nadruk leggen op de positieve kanten van zijn grote studie.

Zijn visie op de aard en reikwijdte van de Hollandse handelsheerschappij in de zeventiende en achttiende eeuw biedt zondermeer interessante perspectieven om onze kennis van de nijverheid hier te lande te vergroten.⁷ Dat is geen geringe verdienste van het boek. Zo'n stimulans moet op waarde worden geschat. Immers, de industriële geschiedenis van de Republiek is, zoals Klein het beeldend uitdrukte, op dit moment nog goeddeels 'terra incognita'.⁸

Noten

1. Jonathan I. Israel, *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford 1989).
2. *Ibidem*, 114.
3. Leo Noordegraaf, 'Vooruit en achteruit in de handelsgeschiedenis van de Republiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 458-468, aldaar 465.
4. Jonathan I. Israel, 'The "New History" versus "traditional history" in interpreting Dutch world trade primacy', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 469-477, aldaar 477.
5. *Ibidem*. Zie ook: *Dutch primacy in world trade*, IX.
6. Israel, *Dutch primacy in world trade*, 414-415.
7. Ik wil niet zeggen dat hiermee de uitgangspunten voor bestudering van onze nijverheid zijn uitgeput. Zie voor een geheel andere, maar helaas minder visionaire en ambitieuze benadering (namelijk vanuit een institutionele invalshoek) Leo Noordegraaf, 'Dutch industry in the Golden Age', *Economic and Social History in the Netherlands* 4 (1992), te verschijnen.
8. P.W. Klein *De Volkskrant* 15-2-1992, Folio 31, onder de, naar ik aanneem, misleidende kop: 'Hollands handelsexplosie was te danken aan lucratieve handel in luxe goederen'.